

VARIA

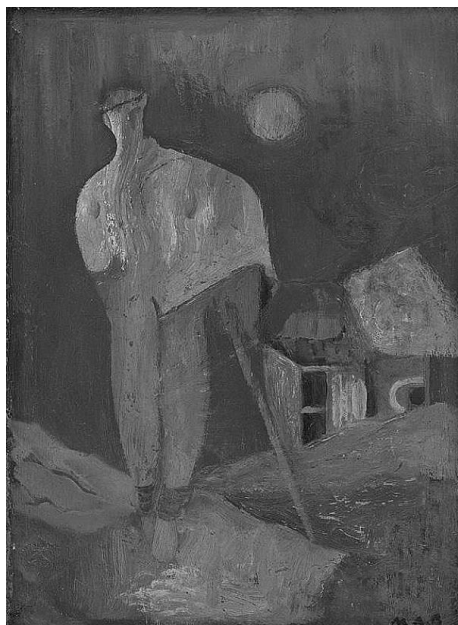
Historia Artis

Bak Áron*

Ahasvér

Miloš Alexander Bazovský, a szlovák festőművészet egyik kiemelkedő alakja 1950-ben készítette az *Ahasvér* címet viselő festményét (33,7 × 24 cm).¹ Ez a kép hátulról ábrázol egy emberi alakot, amint vándorbottal a kezében, félvállra vetett kabátjával, fáradtan ugyan, mégis egyenletesen lassú tempóban halad befelé a képen megjelenített tér mélységébe, amelynek végtelenségét a sötét égen világító hold hangsúlyozza.

A címadó név Eszter könyvében fordul elő, Károlyi Gáspár fordításában Ahasvérus, a katolikus fordításokban pedig Ahasvéros formában, amely a héber *'Ahasvéros* (Eszter 1,1: אַחַשְׁוֵרוֹשׁ) átírása, s amely a Kr. e. 485–465 között uralkodó perzsa király, Xerxész neve, aki I. Dárius Hypostasis fia volt.² Eszter könyve szerint

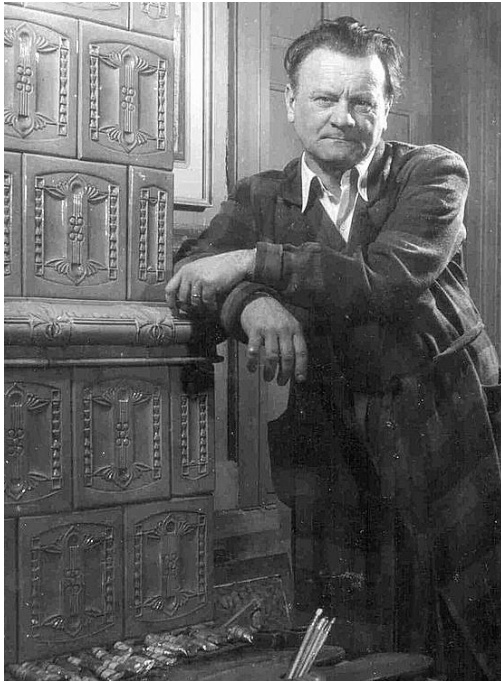
Miloš Alexander Bazovský: *Ahasvér* (1950)

---

* Bak Áron (Velemér, 1945 – Kecset, 2012) református lelképítész (Keszű, Sajószentandráshely, Szentkeresztbánya, Bágy) és festő, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárosa (1990–1993), teológiai tanulmányait, fordításait és művészettörténeti írásait a *Református Szemle*, az *Igehirdető*, a *Keresztény Magvető*, az *Erdélyi Művészet* és a *Székelyföld* közölte. Meg nem védett doktori dolgozatának címe: *A két testamentum kontinuitása és diszkontinuitása Lukács írásában, Keresztelő János üdvtörténeti szerepének ábrázolásában*. Egyéni kiállítása volt Székesfehérváron (1998), Szászrégenben (2005), Kolozsváron (2002, 2003) és Székelyudvarhelyen (2006).

¹ Ld. Bazovský és Tschechoslovakei (Das Teritorium der Slowakei). In: Alscher, Ludger et al. (hrsg.): *Lexikon der Kunst. Architektur. Bildende Kunst. Angewandte Kunst. Industrieformgestaltung. Kunsttheorie*. Band. I–V. VEB E. A. Seemann Verlag, Leipzig 1968–1878, I. 236. és V. 249–253. Miloš Alexander Bazovský: *Ahasvér* című olajképét a pozsonyi Szlovák Nemzeti Galériában őrzik. Vö. Rouault, G.: *Der Ewige Jude* (1934). In: Fromhold, Erhard (Hrsg.): *Kunst im Widerstand. Malerei, Graphik, Plastik 1922 bis 1945*. VEB Verlag der Kunst, Dresden 1968, 361. kép.

² Vö. Wright, J. S.: Ahasuerus. In: Douglas, James Dixon (ed.): *The New Bible Dictionary*. Eerdmans, Grand Rapids, Mich. 1965, 21. Born, A. van den: Xerxes. In: Haag, Herbert (Hrsg.): *Bibellexikon*. St. Benno Verlag, Leipzig 1969, 1913.

Miloš Alexander Bazovský

Hámán, az akkori perzsa udvar legfőbb méltóságú tisztségviselője ki akarta pusztítani a zsidókat a Perzsa Birodalomból, ezt azonban Eszternek, a szegény sorsú és árva zsidó lányból lett királynénak sikerült meggyőzésével, Márdokeus segítségével.³ A bibliai könyv szerint tehát Ahasvérus igen kedvelte a pompát és a gáláns kalandokat, s a könyvből világosan kitetszik az is, hogy udvaroncái könnyen félrevezették. Nem volt erőskezű uralkodó. Összeesküvés áldozata lett.

De miképpen kerülhetett kapcsolatba Ahasvérus azzal a vándorló legendai alakkal, aki meghihlette a festő Bazovskýt?

Ady Endre a *Népszava* 1909. május 1-jén megjelent számában közölte a *Bús Ahasvérok Májusa* című ver-

sét,⁴ amely a kétségről és az ezzel szembeszegülő hitről és egészségről szól:

E sárgaságos földön máma
Lihegve lapul meg a kétség
S pirosan üt ki beteg arcon
A hit és az egészség.

A vers végén Ady zöld tavaszt és bosszút jövendöl a bús Ahasvéroknak:

Mert Május a mi nagy mementónk,
Mert Május az az örök vér-nap,
Mely zöld tavaszt és bosszút jósol
Minden bús Ahasvérnak.

³ Ld. Kákonyi Péter: *Az Ahasvérus királyról és az istenfélő Heszter királyné asszonyról való história 1544-ben Hercegszöllősen szerzett verse a Hoffgreff-énekeskönyvben*. Kolozsvárt 1544–1555. Tarnóc Márton kísérő tanulmányával. Faksimile kiadás. Budapest 1966. Kákonyi Pétert ld. Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*. 3. javított és bővített kiadás. Szerkesztette dr. Ladányi Sándor. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1977. Vö. Bardtke, H.: Megillot. In: Gallig, Kurt (Hrsg.): *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. [RGG] Band. I–VII. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1957–1965, IV. 829. *Der Babylonische Talmud*. Ausgewählt, übersetzt und erklärt von Reinhold Mayer. Wilhelm Goldmann Verlag, München 1963, (9–60), 40. (*Einleitung*), valamint 319–321. (*Megilla-Rolle*).

⁴ Ld. *Ady Endre összes versei. I–II*. A szöveget gondozta és a jegyzeteket összeállította Láng József és Schweitzer Pál. Javított szövegű kiadás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1989, I., 291. A vers eredeti címe: *A bús Ahasvérok napja*, ld. I., 639.

Ennél többet azonban nem közöl az Ahasvérokról, mert feltételezi, hogy a fogalom ismerős olvasói előtt. Tudják, hogy a reménytelenül búsuló és kétségkedő emberekről szól. Csakhogy ez a jellemzés nem talál arra az ókori perzsa uralkodóra, aki örömét lelte a pompában és a szép asszonyokban. Áprily Lajos *Rasmussen hajóján* című kötete⁵ 1929-ben jelent meg, és ebben egy olyan verset is olvashatunk, amelynek *Ahasvér* a címe, alcíme pedig: *Egy német festő képe alá*. Ez a vers már bemutatja az örök vándor alakját:

Arcát nap ostorozta és havas szél.
 Mióta fut, már nem tudta Ahasvér.
 Utak, faluk nagy múlt-örvénybe hulltak.
 Hollók repültek, századok vonultak.
 Kisebzett lábbal, roskadozva, fázva
 egyszer bement egy városvégi házba.
 Künn hold vöröslött, óriás narancs-folt.
 A házban dermedt arcú csend parancsolt.
 Halott szobában mosolyogva, halva
 gyermek feküdt. Fény hullt a ravatalra.
 A ravatalnál torzult gyertya égett,
 szőkítve még a drága szőkeséget.
 S mert minden holt egy nagy titok tudója,
 döbbenve állt a vég kengyelfutója.
 Megsemmisülés meddő kergetője
 csak nézte, mintha titkot lopna tőle.
 Mosolyát nézte, mely tán diadalmi,
 mert meg tudott meg-sem-vénülve halni. –
 A fákbán mozdult künn az új tavasz-vér.
 Sírt s új tavaszba úgy futott Ahasvér.

Áprily számára ilyenformán Ahasvér azt az örök embert jelentette, aki a megsemmisülésére várva nem ismeri a megváltás nyugalmát. A titok feltárulásával azonban reménységgel fogadja el a teremtett világ természeti törvényét, a születő és elmúló életet.

Az egész életében vándorlásra kényszerített ember témája⁶ nem volt ismeretlen a megelőző évszázadban sem. A téma Arany Jánost is foglalkoztatta, ugyan-

⁵ Ld. Áprily Lajos. In: Balogh Edgár (szerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. I. kötet. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1981, (79 skk) 80. Ld. még Áprily Lajos: *Meddig él a csend?* Válogatott versek. Válogatta és az előszót írta Sőni Pál. Romániai Magyar Írók. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1973, 97. oldalán az *Ahasvér* című verset.

⁶ Vö. a 191. számú, *Utas vagyok e világon...* kezdetű temetési énekkel: *Református egyházi énekeskönyv a Kolozsvári Református Egyházkerület használatára*. Kizárólagosan kötelező használatra megállapított kiadás. Cluj–Napoca 1976, 236–237. Az ének szerzőjére nézve ld. Imre Lajos: *Református énekeskönyvünk* (folytatás). In: *Református Szemle*, 72. (1979/2), (110–116), 114. Vö. még Bunyan, John: *A zarándok útja*. Koinónia Kiadó, Kolozsvár 2005.

is 1860-ban közölte *Az örök zsidó* című versét,⁷ amelyben személyes hajszoaltságát fogalmazta meg anélkül, hogy a verscím ellenére a leghalványabb nemzeti, vagy vallásos színezetet is adott volna érzéseinek. Versét a legteljesebb reménységgel fejezte be:

Szegény zsidó... Szegény szívem:
Elébb-utóbb majd megpihen.
Az irgalom nagy és örök,
Meggzán s átkom nem mennydörög:
Tovább! tovább!

Itt is az örök kérdés nyer megfogalmazást: mi az emberi lét értelme, illetve értelmetlenségé?⁸ Verse világos utalás arra, hogy Ahasvér, illetve a bolygó zsidó, vagy másképpen az örök vándor témája közismert volt, és ezt az európai kultúrában sokszor és sokféleképpen dolgozták fel nemcsak az irodalomban vagy a képzőművészetben, hanem a zenében is. Richard Wagner például első nagy alkotását, *A bolygó hollandit* ennek a témának köszönhette. Annak idején Heinrich Heine rigai folyóiratában, a *Salonban* olvasta a mesét, amely megihlette őt, és művét a megváltás melódiája koronázza meg: élni kell a veszélyek ellenére is, mert megvált az örök szeretet.⁹

Jóllehet a mese, főként pedig az alapjául szolgáló legenda eredetileg nem is annyira a reménységet hangsúlyozza, mint inkább a bűnös ember vezeklését a középkor hangulatának megfelelően. A legenda, amely a mítosztól, a mesétől és mondától eltérően a korai kereszténységben keletkezett, tulajdonképpen egy üdvözüléssel kapcsolatos történet irodalmi formája volt, és az olvasmányt jelentette. A mítoszban isteni eseményről van szó, amely különös jelentőséggel bír az emberek életére, a mese pedig olyan eseményt közöl, amelyet a szerző a fantázia világába helyez át. A monda azonban helyhez és időhöz kötöten beszél el történeteket valóságos és történelmi vagy mitikus személyekről. Ez a három forma a népi prózahagyomány körébe tartozik, és az emberi közlések ősi formája. A legenda viszont már irodalmi alkotás, amelynek szerzője közelebb akarja vinni az olvasót Istenhez, műve témáját pedig egyformán merítheti a mítosz, a mese vagy a monda anyagából. Alkotójának indíttatása abból az alapvető

⁷ Ld. *Arany János összes költeményei. I–II.* Szerkesztette: Vajda Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1956, I., 312–314. Vö. Szemlér Ferenc: Mai mester. In: uő: *Harc szélmalomokkal.* Eminescu Könyvkiadó, Bukarest 1979, (65–81) 75.

⁸ Vö. Vályi Nagy Ervin: *Nyugati teológiai irányzatok századunkban.* Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1984, 68–69.

⁹ Ld. Richard Wagner: *A bolygó hollandi.* In: Gaál György Sándor: *Új operakalauz.* I–II. Zeneműkiadó. Budapest 1978, I., 255–262. *A bolygó hollandi.* In: Balassa Imre – Gaál György Sándor: *Operák könyve.* Zeneműkiadó, Budapest 1975, 298–299. Vö. például Bartók Béla *Csodálatos mandarinjával.* Ld. Richard Wagner és Béla Bartók szócikk. In: Herzfeld, Friedrich (Hrsg.): *Ullstein Lexikon der Musik.* Ullstein, Frankfurt am Mein–Berlin–Wien 1976. Képzőművészeti szempontból ld. a következő képeket: G. Rouault: *Der Enigge Jude* (1934); Th. Balden: *Wanderner Jude* (1943–44). In: Fromhold, Erhard (Hrsg.): *i. m.* 113. és 361. kép.

emberi szükségletből fakad, hogy a lélek vagy hősiesség magatartással, vagy pedig elkerülhetetlenül tragikus életsorsban keresi a boldogságot, az emberlét rendeltetésének kiteljesedését, hogy majd megoldást találjon egyszer Istennél.¹⁰

Az örök vándor legendája a középkorban keletkezett. Azt beszéli el, hogy egy jeruzsálemi kézműves nem engedte meg a keresztjét cipelő Jézusnak, hogy miközben a Golgotára vezető úton haladt, megpihenjen háza előtt, s ezért Jézus megátkozta őt: „Én meg fogok állni és megpihenek, de te mindig menni fogsz!”¹¹

Ez a téma már a 13. században is előfordult Európában, csak éppen az örök vándor alakját illették más és más névvel. Mattheus Parisiensis, a St. Alben benedécs apátság egyik szerzetese például az angol Roger of Wendover *Flores historiarum*-ra hivatkozva már 1259 előtt azt írja a *Historia maior*-ban, hogy Pilátusnak volt egy Cartaphilus nevű ajtónállója, aki rátámadt Jézusra, és ezt mondta neki: „Vade Jesu, citius vade, quid moraris?” Jézus pedig ezt válaszolta neki: „Ego vado, et expectabis donec veniam.” Azóta nincs nyugta. A legenda ismert volt Itáliában is, ahol Giovanni Buttadio (Istenverte Giovanni) volt az ajtónálló neve, Bretagneban Boudedeo, Erdélyben Bedeus, Németalföldön Isaak Laquedam (Keleti Izsák), Spanyolországban pedig Juan Espera da Dios (Istent váró Juan).¹² Ezek a nevek azt mutatják, hogy a legenda eredetileg nem zsidó emberről szólt, hanem egy pogányról.

Az Ahasvér név csak 1602-ből adatolható¹³ a harmincéves háború alatt keletkezett népkönyvekből, amelyek olcsó, népies prózaolvasmányok voltak, és átdolgozva közvetítették a latin, olasz, francia mondákat, sőt regényeket is a népszámára, és eközben nagy hatást gyakoroltak az európai folklór több műfajá-

¹⁰ Ld. Ranke, K.: Sagen und Legenden literaturgeschichtlich. In: RGG, V., 1313–1314. Edsman, C. M.: Sagen und Legenden allgemeines. In: RGG, V., 1300–1302. Vö. Dobschütz, Ernst von: Legende. In: Hauck, D. Albert (Hrsg.): *Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*. [RPTbK] Band. I–XXIV. 3. Auflage. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig 1896–1913, XI., 346–349. A szóbeli hagyományozás és előadás törvényszerűségeiről ld. Balázs Géza – Voigt Vilmos: A folklóralkotások elemzése (recenzió). In: Petőfi S. János – Békési Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan. 2. A magyar szövegutáni kutatás irodalmából (Első rész)*. Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis series linguistica, litteraria et aetetica. JGYTF Kiadó, Szeged 1991, 157–161. Faragó József: *Kucsi Mirya bavasai mesemondó*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1969, 7–84., főként a 61–79. Irodalmi átdolgozásról ld. Olosz Katalin: A Kemény Zsigmond Társaság pályázata és a Kolumbán-gyűjtemény. In: Kolumbán István: *A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1972, 5–44.

¹¹ Ld. Schoeps, H. J.: Ahasver. In: RGG, I., 191.

¹² Vö. Berthean, Carl: Jude der ewige. In: RPTbK, IX., 592–595. Ld. még Ahasvérus. In: Kotarev, Sz. A. – Gyjakonov, M. A. – Ivanov, V. V. – Braginszkij, I. Sz. (szerk.): *Mitológiai Enciklopédia. I–II*. Ford. Bárány György, Birtalan Ágnes, Bojtár Anna. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1988, II., 325–326. Az örök vándor németalföldi neve héber eredetű, de nemcsak az Izsák név, hanem a Laquedam is, amely QDM – קדמ – kelet, kezdet szavókból származik. Vö. Jenni, Erns – Westermann, Claus: *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament. I–II*. Christian Kaiser Verlag, München – Theologischer Verlag, Zürich 1971, II., 587–589.

¹³ Berthean, Carl: *i. m.* 594.

ra.¹⁴ Ezek a népkönyvek általában hamisan jelölték meg a kiadás évét, helyét, sőt a nyomdát is, hitelességük érdekében pedig antedatálták az elbeszélte eseményeket. Az 1602-es kiadásból öt változat is előfordul, s ez az évszám a változatok alapján valószínűsíthető. Nyolc kis-negyedrét lapon beszélnek el az örök vándor történetét, amelynek címe: *Rövid híradás egy Ahasverus nevű zsidóról*.¹⁵ Az elbeszélés szerint Paulus von Eitzen, schleswigi püspök 1542-ben találkozott Hamburgban egy Ahasverus nevű zsidó emberrel, aki elmesélte neki a történetét. Az iskola rektora is beszélt vele, és megtudta tőle, hogy Jézus keresztrefeszítése óta jár Palesztinában, Jeruzsálemet lerombolva találta, de megfordult Spanyolországban is. Más változatok szerint még Örményországba is elment, illetve hogy Jézus keresztrefeszítése után Anániás keresztelte meg őt, és kapta a József nevet.¹⁶ 1602 előttől azonban nem bizonyítható az Ahasvér név irodalmi előfordulása e legendai alakkal kapcsolatban, pedig a téma már ennél korábban is uralta az emberek fantáziáját. Viszont sem Luther, sem Hans Sachs, aki szintén kézműves volt, nem említi meg őt.¹⁷ Ezért valószínű, hogy az Ahasvér név mégiscsak a zsidóság felől kerülhetett ebbe a legendába.

A legenda előtérbe kerülésének, gyors terjedésének és nagy közönségsikerének hátterében a korabeli társadalom emberének hitbeli, szellemi-kulturális, gazdasági és erkölcsi kérdései álltak. Amerika felfedezése után fokozatosan kezdett eljelentéktelenedni a német gazdasági élet, majd az 1618-ban kirobbant harmincéves háború romhalmazzá változtatta az országot.¹⁸ Ezt megelőzően pedig a 16. század második felét a vallási kérdések határozták meg a humanizmus és reformáció hatása alatt, vagyis az, hogy az ember az egyházi hierarchia közvetítése nélkül, közvetlenül és személyesen áll a kegyelmes Isten előtt, mégpedig a megigazulás és üdvözülés hitének a reménységében, és nem az érdemszerzés magabiztosságával. Ugyanakkor hangsúlyossá lett az ember eredendő bűnössége is, amely valójában a középkori misztikából és a devotio modernából következett a vele együtt járó vezeklési felfogással.¹⁹

¹⁴ Ld. Mollay Károly: Népkönyv. In: Király István – Szerdahelyi István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon. I–XIX.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1970–1996, IX., 240. Vö. Halász Előd: *A német irodalom története.* Szerkesztette Detré Józsefné. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1987, 98–102. Az irodalmi és kulturális kölcsönhatásokra nézve vö. Vianu, Tudor: Antikvitás és reneszánsz. Ford. Halász Anna. In: Vianu, Tudor: *Korok, írók, művek.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1983, 5–52. Ld. még Németh László: Mi a ponyva? In: uő: *Kiadatlan tanulmányok. I–II.* Magvető Könyvkiadó, Budapest 1968, I., 690–696.

¹⁵ Ld. Berthean, Carl: *i. m.* 593.

¹⁶ Vö. uo. Ahasverus. In: Kotarev, Sz. A. – Gyjakonov, M. A. – Ivanov, V. V. – Braginszkij, I. Sz. (szerk.): *i. m.* II., 325.

¹⁷ Vö. Berthean, Carl: *i. m.* 594. Halász Előd: *i. m.* 117–120. és 137–140.

¹⁸ Vö. Halász Előd: *i. m.* 155–157.

¹⁹ Vö. Diwald, Helmut: *Luther. Eine Biografie.* Gustav Lübbe Verlag, Bergisch Gladbach 1982, 18–22., 31–32., 35–38. Halász Előd: *i. m.* 137. (Dörries, H.), Schmidt, M. A.: VI. Kath. Mystik des Abendlandes. In: RGG, IV., 1249–1253. A devotio modernához ld. Barnikol, E.: Brüder von gemeinsamen Leben. In: RGG, I., 1434–1435. Huizinga, J.: *A középkor alkonya.* Ford. Szerb Antal. Athenaeum Kiadó, Budapest [1938], 179–188.

A felszínre került és életbe vágó kérdésekre választ kellett adni. Erre pedig a legendabeli örök vándorlásban vezeklő ember alakja látszott alkalmasnak. A korabeli ember kész volt engedelmesen vezekelni a saját bűnei miatt, ugyanakkor mégis szívesen látott maga mellett valakit, akit még bűnösebbnek tarthatott magánál, s aki mellett úgy érezhette, hogy joga van kárörömmel nézni a vezeklő szenvedéseit. Ilyen bűnösnek tartható emberek akkor csakis a másságuk miatt nehezen elfogadható zsidók lehettek a keresztyén Európában.

A 12. században a spanyol inkvizíció és a domonkos-rend célul tűzte ki a zsidók áttérítését a keresztyén hitre. Szándékuk alapja nem annyira Krisztus evangéliumának terjesztése volt, mint inkább a keresztyén önhittség és a zsidóságtól való idegenkedés.²⁰ A zsidóellenesség ugyanis nem csupán antiszemitizmust jelent, hiszen az arabok, az etiópiaiak vagy az egyiptomi koptok és a líbiaiak is sémitáknak számítanak, hanem kimondottan azt a zsidó emberrel vagy népcsoporttal szembeni idegenkedő vagy ellenségeskedő érzést és magatartást jelenti, amely aztán az antiszemitizmus címén eljuthat a tervszerű megsemmisítésig is. Ennek az ellenségeskedő magatartásnak az oka ugyanaz volt már az ókorban, a középkorban és az újkorban is: a vallási, politikai és a gazdasági háttér. A 20. században pedig ehhez járult még a faji megkülönböztetés is. Mögötte tehát a sajátos zsidó jelleg állt, amelynek alapján a zsidó embert más mértékkel mérték, mint a nem zsidót, akit ha valamiben vétkesnek találtak, akkor az egész zsidóságot is bűnösnek tartották.²¹ Egyébként ez a magatartás jellemző minden másságot el nem fogadó emberre. A zsidóság részéről azonban a másság kihívóan jelentkezett éppen a bibliai Isten kizárólagossági igénye miatt, ugyanis ő nem egyeztethető össze a zsidók azon istenképével, amely a természet körfogásának törvényeihez igazodik, hiszen Isten, aki a történelemben jelenti ki önmagát, szüntelenül döntés elé állítja az embert, és felelősségre vonja őt.²² Az ilyen hitből következő másság, amely a kulturális, gazdasági, de még a politikai mássággal is társul, kisebb vagy nagyobb megszakításokkal mindig és mindenütt okot szolgáltatott az üldözésre a történelem folyamán.

²⁰ Molnár, A.: Reformation. In: Fahlbusch, Erwin (Hrsg.): *Taschenlexikon Religion und Theologie. I–IV.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1971, III., 238–239. A korabeli ember lelkületéhez ld. még Bornemisza Péter: Az ördögi, testi, világi és haláli kisirtetekről. In: Nemesküty István (szerk.): *Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1980, 981–1135. Kultsár György: *Az halálra való készülétről rövid tanóság, 1573.* Sajtó alá rendezte Nyiri Sándor. Ráday Gyűjtemény, Budapest 1990. A vezeklésre nézve ld. Meinhold, P.: Busswesen in der christlichen Kirche. In: *RGG*, I., 1544–1554. Hermann, R.: Busse dogmatisch-ethisch. In: *RGG*, I., 1534–1538. Heman, Israel nachbiblische Geschichte. In: *RPTbK*, IX., (458–511) 493–506. Dietrich, E. L.: Judentum bis zur Neuzeit. In: *RGG*, III., 988–994. Pákozdy László Márton: Judentum. In: Fahlbusch, Erwin (Hrsg.): *i. m.* II., 130–143.

²¹ Ld. Holsten, W.: Antisemitismus. In: *RGG*, I., 456–459. Karner Károly: A zsidókérdés. In: uő: *Evangélum, magyarság.* A „Keresztyén Igazság” kiadása, Győr 1942, 25–33.

²² Vö. Vályi Nagy Ervin: *i. m.* 38–39., 91–92. és 143. Moltmann, Jürgen: *A reménység fényei. Jürgen Moltmann teológiája.* Szerk., vál., ford. és utószó: Szathmáry Sándor. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1989, 238–240.

A 14. századtól egész Európában megvetettek lettek az addig helyenként és alkalmanként elismerésnek és megbecsülésnek örvendő zsidók. Szellemi életük és tudományos munkásságuk beszűkült az üldözések és pogromok miatt, és szinte csak a Talmud tanulmányozására szorítkozott, s emiatt egyre inkább babonásoknak és olyan misztikusoknak tartották őket, akik fanatikus rajongással tanulmányozzák a kabbalát. Ehhez járult még a zsidó népi fantázia azon sóvárgó messiásváradalma, hogy minél nagyobb a szenvedésük, annál közelebb van megváltásuk. A 14. századi üldözések, pogromok idején még bátran védekeztek, s ha kellett, még fegyvert is ragadtak, a 16. század végére azonban már csak tehetetlen sóvárgással várták Isten megváltó csodáját,²³ ami miatt a keresztyén egyház, a világi hatalom és a néptömegek gúnyolódásának tárgyává lettek, és néhány kivételtől eltekintve²⁴ nemigen akadt olyan keresztyén, aki úgy tudott volna szólni hozzájuk, mint annak idején Jézus, aki a hozzá könyörögve forduló idegennek azt mondta: *nagy a te hited* (Mt 15,28; vö. Mt 8,10; Lk 7,9.50; 17,19). Holott a zsidók tudtak így szólni más emberekhez, népekhez, s ennek köszönhető a keresztyénség elterjedése. De a 16. században még Luther is ellenük fordult, holott a 22. zsoltár magyarázatában még rokonszenvvel beszélt róluk 1519-ben.²⁵

A 16. század folyamán tehát a zsidóság a gúny és a gyűlölet tárgyává lett, és ez szolgáltatott alkalmat arra, hogy az egyház maga mellé állítsa a megromlott közhangulatot: az örök vándor eredetileg származásos, de később együttérzést már nem is érdemlő mitológiai, mondai alakjának témáját beépítette a népkönyvekbe, vagyis a ponyvairodalomba. Ugyanis Ahasvér története azt hivatott szolgálni ebben a legendai formában, hogy egyfelől lehetetlenné tegye a zsidó másságot és megváltást remélő hitüket, másfelől pedig, hogy felmutassa a keresztyénség felsőbbrendűségét, s így próbáljon választ adni az ellenreformáció megindításával ismét kiéleződött vallási kérdésekre, és megoldást kínálni az egyre súlyosabban jelentkező gazdasági²⁶ és politikai zűrzavarban.

²³ Vö. Heman, *Israel nachbiblische Geschichte*. In: *RPTbK*, IX., 506. Dietrich, E. L.: *i. m.* 991–993. Dán Róbert: *Kabbala*. In: Király István – Szerdahelyi István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon*, V., 838. Dietrich, E. L.: *Kabbala*. In: *RGG*, III., 1079. Stemberger, Günter: *Geschichte der jüdischen Literatur. Eine Einführung*. Verlag Beck, München 1977, 128–134. Wünsche, August: *Kabbala*. In: *RPTbK*, IX., 670–689. Móra Ferenc: *Legendák temetője*. In: uő: *Beszélgetés a ferdetoronnyal. Túl a palánkon*. Szerk. Vészits Ferencné. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1983, 367–374. Singer, Isaac Bashevis: *A Sátán Gorajban. A rabszolga*. Ford. Valkóné Békés Ágnes. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1982.

²⁴ Pl. Johannes Reuchlin, a neves humanista és páratlan hebraista lett egyik védelmezőjük. Ld. Heman, *Israel nachbiblische Geschichte*. In: *RPTbK*, 505. Az úgynevezett Reuchlin-ügyről és a mellé állott humanistákról ld. Maurer, W.: Johannes Reuchlin. In: *RGG*, V., 1004–1075. Halász Előd: *i. m.* 129–130.

²⁵ Ld. Heman, *Israel nachbiblische Geschichte*. In: *RPTbK*, IX., 505.

²⁶ Az elüldözött zsidóság vagyonát elkobozták. Ld. uo. 499. Bajazid szultán, a zsidóknak menedéket nyújtó török birodalom uralkodója azt mondta a nyugati politikusoknak az 1492-es spanyolországi üldözésről: „Ti bölcs királynak nevezitek Fernandot, aki szegénnyé tette országát, minket pedig meggazdagított.” Uo. 479.

A zsidó másság mellett egyre nyilvánvalóbbá lett a reformáció és ellenreformáció egymással szembeni türelmetlensége is. A humanizmus és reformáció katolicizmusellenességére az erőszakos rekatolizálásra törekvő ellenreformáció volt a válasz, amely felújította az eretneküldözést, és igyekezett vérbe fojtani a protestáns népmozgalmakat.²⁷ Ebben a küzdelemben mindkét fél felhasználta a vallási propaganda teljes eszköztárát, így az irodalmat is. Dramatizálták a középkori legendákat, hogy könnyen hozzáférhetővé tegyék a tömegek számára, mert ezeket alkalmasnak tartották hatalmi céljaik eléréséhez.²⁸ Az ilyen szatirikus hangú, drámai helyzetben bemutatott reménytelen, átok alatt álló, vezeklő emberről szóló alkotások sorába tartozik az Ahasvér története is, amely nélküli a költői invenciót, ugyanis témája mitológiai eredetű, és csak népmondák tárgyát feldolgozó ponyvairodalmi mű.

A vándorlásra kárhoztatott ember alakja mindegyre felbukkan a középkori német mondákban és hősi énekekben.²⁹ A Grimm testvérek 1816-ban kiadott mondagyűjteményének első kötete például egy német népdal alapján közli Tannhauser lovag történetét, amelyben a bűnét őszintén megbánó, a vigasztalást és a feloldozást kereső emberről van szó. Ugyanebben a kötetben olvashatjuk azokat a mondák is, amelyek a vad, illetve örök vadász alakjáról szólnak. E mondai alak számára még halála után is a vadászszenvedély volt a fontosabb az Istenben való megnyugvásnál, s ezért örökké tartó vadászásra kárhoztatott, és visszajáró lélekként kellett bolyongania a vadonban az emberek rémületére. Ehhez hasonló történet az *Örök zsidó a Matterhornon* című monda is, amelyet egy

²⁷ Vö. Maurer, W.: Gegenreformation. In: RGG, II., 1254–1262. A harmicéves háborúhoz vö. Bernkamm, H.: Deutschland – kirchegechichtlich. In: RGG, II., (113–137) 129. Lohse, B.: Reformation, Gegenreformation. In: Westermann, Claus (Hrsg.); *Theologie – VI x 12 Hauptbegriffe*. Kreuz Verlag, Stuttgart–Berlin 1967, 164–171. Erler, A.: Inquisition. In: RGG, II., 769–772. Halász Előd: *i. m.* 155–157. és 169.

²⁸ Vö. Halász Előd: *i. m.* 143–150.

²⁹ A német mondákban például Tannhauser lovag vagy Dietrich von Bern alakja. Ez utóbbit Arany János is szerepelteti Detre névvel a *Buda halála* című eposzban. A vad, illetve az örök vadász, az örök zsidó, de a szakrális áldozatot bemutató zsidó alakja is általában a rémjárással kapcsolatos. Ld. Brüder Grimm: *Deutsche Sagen*. Verlag Rütten & Loening, Berlin 1983 (az 1891-es teljes kiadás változatlan szövege az 1816-os és 1818-as kiadáshoz írt a szerzői előszóval). Tannhauser lovag hősmondájának alapja Nagy Teodorik keleti gót király (475–526) története, aki a németeknél Dietrich, a skandinávoknál Thiodrek névvel szerepel. Vö. Szabó György: *Európai mítoszok és mondák. Mitológiai kélexikon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1977, 41. Helgi szintén germán mitológiai alak. Ld. uo. 71. Az óizlandi *Edda-dalok* legősibb, norvég rétegéhez tartoznak az úgynevezett *Helgi-dalok*, amelyekben két Helgi nevű hős szerepel. Ld. Lakatos István (szerk.): *Költők és művek*. In: *Évezredek eposzai*. A világirodalom gyöngyszemei. Kosmosz Könyvek, Budapest 1970, 533. Detrével kapcsolatban ld. az ófelémet *Hildebrand-éneket* (uo. 180–182). A mítoszok és hősi énekek összefüggéséről ld. Lakatos István: *Évezredek eposzai* című tanulmányát (uo. 7–33). Vö. Bernáth István: Utószó. In: G. Beke Margit: *Északi istenek*. Történetek az Eddából. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest 1973, 117–123. Képes Géza: Utószó. In: Karig Sára (szerk.): *Kalendárium. Északi nemzeti eposz*. Ford. Bán Aladár. Európa Könyvkiadó. Budapest 1960, 305–324.

oberwallisi szájhagyomány alapján közöltek.³⁰ A monda arról szól, hogy a mostani Matterhorn-gleccser helyén valamikor tekintélyes város állt, s amikor egyszer a bolygó zsidó járt arra, ezt mondta: amikor ismét erre járok, ott, ahol most házak és utcák vannak, fák fognak nőni, a kövek pedig szerteszét fognak heverni. Ha pedig harmadszor is arra vezet az útja, akkor ott csupa hó és jég fog borítani mindent. Ezért van az, hogy a Matterhornon már csak havat és jeget lehet látni. Az alapgondolat itt az, hogy a hit, remény és szeretet nélkül vándorló ember csak romlást okozhat.

Az örök vándor témájának előfordulásai a legenda olyan változataival mutatnak rokonságot, amelyek komor, elrettentő körülmények között mutatják be a vándorlásra kényszerített bűnös embert. A legenda egyik változata például úgy mutatja be az örök vándort, mint aki a Jézussal szemben elkövetett bűne miatt vezekel: egy földalatti üregben él, és egy oszlop körül kell járnia, meztelen testét szőr borítja, és minden belépőtől megkérdezi, hogy jön-e már a keresztyét cipelő ember.³¹ Az ilyen komor és ijesztő változatok pszichikai hatáskeltéssel kívánták megerősíteni az egyház iránti hűséget a reformáció és az ellenreformáció részéről, ugyanakkor ezzel szorgalmazták a zsidók keresztyén hitre való áttérését is. Ennek meg is volt az eredménye: a 17. században a legendás jeruzsálemi varga már valósággal uralta az emberek képzeletét.

A vándor motívuma nemcsak a korai ókor közel-keleti és mezopotámiai mítoszaiban, az ótestamentumi Káin és Énok történetében, s főként a görög mitológiában lehető fel,³² hanem az európai germán népek mítoszaiban és mondáiban is, amelyek a legnagyobb hatást gyakorolták a középkori keresztyén legendák alkotóira. Ezek az alkotók ugyanis nagyon jó érzékkel tudták úgy rögzíteni a legendai motívum kiváltotta alkotói élményt, hogy az a lehető legjobban aktivizálódjék az olvasóban. Ennek érdekében nemcsak tényeket fogalmaztak meg, hanem szem- és fültanúkra hivatkozva mitológiai és mondai elemeket építettek bele koruk realitásába, hogy ezek által nagyobb hatást gyakoroljanak olvasóikra,

³⁰ Ld. Brüder Grimm: *i. m.* 319., 344 jegyzet.

³¹ Vö. Ahasvérus. In: Kotarev, Sz. A. – Gyjakonov, M. A. – Ivanov, V. V. – Braginszkij, I. Sz. (szerk.): *i. m.* II., 325.

³² Ld. pl. Gilgames (sumér-babiloni), Szinuhe (óegyiptomi), Kain, Énok, Tóbiás (kánaáni) történetét. Vö. Dobrovits Aladár: Az egyiptomi elbeszélő irodalom fejlődése. In: *A paraszti panaszkai. Óegyiptomi novellák.* Ford. Kákosy László, Dobrovits Aladár. Magyar Helikon, Budapest 1963, 113–136. Télemakhosz utazása, Perszeusz, Az Argó hajósai. In: Román József: *Zeusz.* Szerk. Szamosi Ivánné. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1966, 149–158., 251–282. és 327–335. Kain. Énok, Tóbiás mítoszát ld. Kotarev, Sz. A. – Gyjakonov, M. A. – Ivanov, V. V. – Braginszkij, I. Sz. (szerk.): *i. m.* II., 249–251., 232–233. és 270–271. A mítoszok ősi rétegeinek összefüggéseire vö. Szócs István: *Selyemsárbajó. Művelődéstörténeti tanulmányvázlat.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1979. Heltai Hugó: A székely Edward. In: *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok,* 1975, 151–165. és 267–270. Balázs Lajos: A nyugtalan lelkiismeret balladája. In: *Korunk,* (1999/5), 79–88. Tánczos Vilmos: Az archetipikus kép mint szakrális üzenet. In: *Székegyföld,* (1998/5), 111–125. és (1998/6), 146–156.

mégpedig úgy sokkal közelebb jutottak olvasóik alaptermészetéhez.³³ Ennek az alkotói eljárásnak az eredményessége vezetett oda, hogy a középkori legenda témáját fel is dogozhatták az iskolai színjátszás számára, majd belekerülhetett a népi folklórra is.³⁴

Eszter könyve alapján a zsidóság Adár hónap (február-március) 14–15. napján tartotta meg évenként a purimot, a sors ünnepét megmenekülésük emlékére. Ezen az ünnepen Eszter könyvét olvasták fel a zsinagógákban, és valahányszor elhangzik Hámán neve, a jelenlevőknek zajkeltéssel kell kifejezniük nemtetszésüket. Az ünnep eredetét eddig még nem sikerült teljes mértékben tisztázni, viszont egyik deuterokanonikus irat, a Makkabeusok második könyve, amely legkésőbb a Kr. u. 60-as években nyerte el végső formáját, „Márdokeusnap”-nak nevezi (2Makk 15,37). Josephus Flavius (Kr. u. 1. sz.) szintén említi az oltalom ünnepeként. Későbbi forrásokban aztán már álarcos mulatságról, karneválszerű szokásokról is van szó, amelyeket a kutatók a babiloni halottak napjának szokásaira vezetnek vissza.³⁵ Közéjük tartozott a purim-játék vagy más néven az Ahasvérus-játék, amelynek feltehetően szintén ősi szakrális, illetve mágius eredete van. Ezek a játékok módosultak az európai zsidóság körében, s úgy kerülhettek át az európai népek farsangi népszokásaiba, hogy a bolond, a medve, a bika, a szalmabáb alakja, s ugyanakkor az Ahasvér név is a gúny tárgyát képező vándort jelenítette meg.³⁶

A siralom völgyében vándorló ember azon vágya, hogy a kárhozatosnak tartott mulandóság fölé emelkedjék, és legyőzze azt,³⁷ nagyon hatásos téma volt

³³ Ld. Halász Előd: *i. m.* 98–102. Vö. Máthé Zsuzsanna: Hankiss Elemér: Az irodalmi mű mint komplex modell. [recenzió] In: Petőfi S. János – Békési Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan. 3. A magyar szövegutáni kutatás irodalmából (Második rész)*. Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis series linguistica, litteraria et aetetica. JGYTF Kiadó, Szeged 1991, 183–188.

³⁴ Ld. Stemberger, Günter: *i. m.* 151. Halász Előd: *i. m.* 143–144.

³⁵ Vö. Megilla 2a. In: *Der Babylonische Talmud*, 321. Dalman, G.: Gottesdienst synagogaler. In: *RPTbK*, VII., (7–19) 15–16. Wright, J. S.: Purim. In: Douglas, James Dixon (ed.): *i. m.* 1065–1066. Dommershausen, W.: Purim. In: Haag, Herbert (Hrsg.): *i. m.* 1426–1427. Kutsch, E.: Feste und Feiern in Israel. In: *RGG*, II., 913–914. Ld. még *Herodotos történeti könyvei görögül és magyarul*. Első kötet, I–III. könyv. Görög és latin remekírók. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Geréb József. Magyar Tudományos Akadémiának Classica Philologiai Bizottsága, Budapest 1892, 379.: III, 67–79. a mágusgyilkolásról, vagy például a pápa öröme a Szent Bertalan éjszakája után: Watson, Francis: *Medici Katalin élete és kora*. Ford. Guthi Erzsébet. Kentaur könyvek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1987, 309–317. A zsidó ünneplésből viszont hiányzik a személyeskedő ellenséges érzés, mert benne az a hála és öröm jut kifejezésre, hogy az ősök és elődök megmenekülése a jelenben élő utódok létének feltételét jelenti. Ld. Lapide, Pinchas: *Mit einem Jude die Bibel lesen*. Calwer Verlag, Stuttgart – Kösel Verlag, München 1982, 146–147.

³⁶ Ld. Stemberger, Günter: *i. m.* 151. Lanzkovski, G.: Spiel religionsgeschichtlich. In: *RGG*, VI., 243–244. Urner, H.: Fastnacht, In: *RGG*, II., 887., vö. Göllner, Carl: *Im Krieslauf des Jahres*. Kriterium Verlag, Bukarest 1987, 22–40. Ld. még a homo ludens fogalmát is: Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Ford. Bonyhai Gábor. Gondolat Kiadó, Budapest 1984, 88–99.

³⁷ Vö. Krinetzki, L.: Tal. In: Haag, Herbert (Hrsg.): *i. m.* 1704. A siralom völgye fogalomhoz ld. Zak 12,10–14-et, valamint a pátriárkák, Ábrahám, Izsák, Jákób és a választott nép vándorlá-

a középkori keresztyénség számára. De hatást gyakorolt az írókra, költőkre, és most is megihletti a képzőművészeket. Az Ahasvér-témát feldolgozta a német Christian Friedrich Daniel Schubart (1739–1791) és Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832), az osztrák Joseph Christian von Zedlitz (1790–1862) és az orosz Nyikolaj Jegorovics Zsukovszkij (1783–1852). A francia Edgar Quinet (1803–1875) szerint Ahasvérus túlélte reményeit, és mégis mindig előlről kezdi útjait, Eugène Sue (1804–1857) pedig titokzatos jövevényként mutatja be őt. A 20. századi argentin Jorge Luis Borges (1899–1986) azonban már annak ad kifejezést *A halbatatlan* című elbeszélésében, hogy ez a legenda emberi alak a világegyetem felfoghatatlan labirintusában elveszett embert

---

sát, amelynek minden népre kiterjedő prófétikus összefoglalását a Mik 4,1–5-ben olvashatjuk. Vö. Miskotte, Kornelis Heiko: *Biblische ABC. Wider das unbiblische Bibellesen*. Aus dem Holländischen übersetzt und herausgegeben von Hinricht Stoevesant. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1976, 150–152. A vándorlás és a hit összetartozásáról ld. Rad, Gerhard von: *Das erste Buch Mose (Genesis)*. Das Alte Testament Deutsch, Teilband 2/4. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1964, 124 skk. Vö. הלך *hlk* gehen; דרר *darak* weg, גור *gur* als Fremdling weilen. In: Jeni, Ernst – Westermann, Claus: *i. m.* I., 486 skk.; 456 skk. és 409 skk. Ebel, G.: ἀναστροφή, ὁδός, περιπατέω, πορεύομαι. In: Coenen, Loenen et al. (Hrsg.): *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament. I–II*. Theologischer Verlag R. Brockhaus, Wuppertal 1986, II., 1356–1366. A zárandok egyházzól ld. Cserhádi József–Fábián A. (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*. Szent István Társulat, Budapest 1975, 73–76. 1Móz 23,4: csak zárandokságnak tartjuk az életet, nem örök hazánknak; Kultsár György: *i. m.* 44. A földi jövevény-lét vonatkozásában vö. Michel, Otto: *Der Brief an die Hebräer. Mit Ergänzungen zum Literaturverzeichnis*. Meyers kritisch-exegetischer Kommentar Über das Neue Testament. 13. Auflage. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1975, 389–400. Ennek egyik legszebb költői megfogalmazása a 39. (38.) zsoltár és annak régi verses fordítása: Szenczi Molnár Albert: *Psalterium Ungaricum, 1607. Szent Dávidnak zsolnári*. A szöveget gondozta Molnár Szabolcs. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1996, 119–120. A hívást meghalló és hittel a cél felé haladó ember vándorlása, illetve a követés (*homo viator*) párhuzamot mutat az advent gondolatkörével. Ld. *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*, 73–76. Laurentin, René: Bilan du Concile Vatican II: histoire, textes, commentaires. [szemle]. In: *Mérleg*, (1967/2), 161–163. Vö. Tavaszy Sándor: *A szenvedés titka*. Ifjú Erdély, Kolozsvár 1947, 25–26. Horváth István: Újévi prédikáció. In: uő. *Jézus Krisztus tegnap és ma és mindörökké ugyanaz*. Nagyvárad Református Egyházkerület, Nagyvárad 1957, 82 skk. Doerne, M.: *Er kommt auch noch heute*. Homiletische Auslegung der alten Evangelien. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1961, 9–10. Moltmann, Jürgen: *Theologie der Hoffnung. Untersuchungen zur Begründung und zu den Konsequenzen einer christlichen Eschatologie*. Chr. Kaiser Verlag, München 1964, 15–16. A szociológiában ld. Gáll Ernő: Hol keressük életünk értelmét? In: uő. *Az erkölcs dilemmái*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1981, 96–104. Az Ótestamentum eszkatológiai értelmezése alapján a korai keresztyénség esetében lehet beszélni a *theologia viatorum*ról is. Ld. Käsemann, Ernst: Die Anfänge christlicher Theologie. In: uő. *Exegetische Versuche und Besinnungen. I–II*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1970, II., (82–104) 103., vö. Vályi Nagy Ervin: *i. m.* 151. A *homo viator* tételére utal Gáll Ernő: A Kis Herceg etikája. In: uő. *Tegnap és mai önismeret. Esszék, tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1975, (249–254) 151. Uő: Fábry muszáj-embersége. In: uo. (278–286) 286. Ghișe, D.: *Existențialismul francez și problemele eticii*. Editura Dacia, Cluj–Napoca 1970, 130.

jelképezi. Sorsa mégsem azért borzalmas, mert irreális, hanem mert visszafordíthatatlan.³⁸

Ahasvér alakja tehát az emberi lét kérdését személyesíti meg. Arany János már 1860-ban így értelmezte őt, s később Ady Endre is, utánuk pedig Áprily Lajos is, amikor meglátta egyik német festő képét: az a szenvedéssel teli emberi vándorlás, amely nélkülözi a reménységet és a hitet, eljuthat-e vajon boldogságot jelentő megnyugváshoz, a szeretet által megigazított emberi mivoltunkhoz? S ha nem, mert a válasz csak ez lehet, akkor kicsoda és mikor adhat megoldást?³⁹ Miloš Alexander Bazovský határozottan a reménységet és a hitet jeleníti meg *Ahasvér* című festményén, pedig 1950-ben, a művészi alkotókra kényszerített elvek idején nem igazán lehetett oka a reménységre. Mégis őszinte volt. Megmaradt azon helyesnek tartott úton, amelyen elindult pályája kezdetén, s amelyen kitartott a háború szörnyűségei ellenére is. Népe közösségének sajátos másságát, a szlovákságot vállalva önmagát jelenítette meg az örök vándor alakjában, amint háttal a nézőnek, ha fáradtan is, de megállás nélkül és mintegy vezetve a képet néző embert halad befele abba a teremtett világba, amelynek kiismerhetetlenül sötét, de mégsem félelmetes tere előtte van, s amelyben – ha nem is saját fényével, de a nap sugarainak visszatükrözésével – mégiscsak utat mutat a hold.

A sárga, okker, narancs és zöld színek foltjai, amelyek a kompozíció vonalái szerint a végtelen messzeség egyik pontjába futnak össze az alacsony horizonton,

³⁸ Ld. Ahasvérus. In: Kotarev, Sz. A. – Gyjakonov, M. A. – Ivanov, V. V. – Braginszkij, I. Sz. (szerk.): *i. m.* II., 326. Ld. még Király István – Szerdahelyi István (főszerk.) *Világirodalmi Lexikonjának* következő szócikkeit: Inotai András: J. L. Borges (*A halhatatlan*); Dukkon Ágnes: V. A. Zsukovszkij (*Ahasvér, a bolygó zsidó*); Mádl Antal: J. Chr. Zedlitz; uő: J. Roth; Fodor István: E. Quinet; Nagy Géza: M.-J. E. Sue (*Juif errant*); Péter Ágnes: P. B. Shelly; Némedi Lajos: Chr. F. D. Schubart (*A bolygó zsidó*); Varróné Békés Ágnes: I. B. Singer; Bécsy Ágnes: W. Woolf (*Orlando*). Jakob Wassermann befejezetlen regényéről ld. Stemberger, Günter: *i. m.* 222. G. Rouault: *Der Emige Jude* (1934) című festményéről ld. Fromhold, E.: Probleme und Wandlungen der Kunst zwischen 1930 und 1945. In: Fromhold, Erhard (Hrsg.): *i. m.* (13–98) 31–32.

³⁹ A téma aktuális vagy személyes vonatkozású feldolgozásai pl. Ady Endre: Hámán napja; A zsidó sajtó és egy katolikus újságíró. In: uő: *Poéta és publikum. Publicisztikai gyűjtemény.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1967, 66–67. és 72–73. Krúdy Gyula: A bolygó zsidó. In: uő: *Pesti levelek.* Válogatta és szerkesztette Tóth Lajos és Udvarhelyi Dénes. Magvető Kiadó, Budapest 1963, 100–105. Kányádi Sándor: A XC. Zsoltár; Ló és lovas; Menni csak; Isten sírján; Egy zarándok naplójából. In: uő: *Vannak vidékek.* Dacia Könyvkiadó, Bukarest 1992, 47., 60., 126., 139. és 141. Farkas Árpád: Avaron. In: *Erdélyi csillagok. Romániai magyar írók antológiája.* Vál. és utószó Czine Mihály. Budapest 1988, 499. Mihai Eminescu: Glossza. In: Dsida Jenő: *Műfordítások.* Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest 1969, 6–8. és 107–109. Hasszán Kámil Asz-Szajrafi: A bolyongó. Ford. Varságh János. In: *Arab költők.* Válogatta Germánusz Gyula. Magyar Helikon, Budapest 1961, 329. Illyés Gyula: *Kháron ladikján vagy az öregedés tünetei. Esszé-regény.* Első kiadás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1969. A képzőművészetben szép utalás a témára Gustav Courbet *Találkozás* című képe (1854, 129 x 149 cm, Musée Fabre, Montpellier). Az önmagát kereső emberrel kapcsolatban ld. pl. a teológiában Ebeling, Gerhard: *Dogmatik des christlichen Glaubens. I–III.* Mohr (Siebeck), Tübingen 1979, I., 392 skk.

hogy a sötétvörös, az égetett umbra és a caput mortuum színeivel együtt a még ismeretlen távolba mutassanak, annak a megnyugvást adó, megváltó szeretetnek végtelen mélységét érzékeltetik, amely felé az embernek reményteljes hittel kell haladnia még akkor is, ha útja éppen csak a halvány színekkel és ecsetvonásokkal jelzett kihült, lakatlan hajlékok mellett vezet el. Mert a sötétség felett ott fénylik a célt mutató világosság az égen.

A legendabeli Ahasvér, az örök vándor régi, szánnivaló vagy kigúnyolható alakja szeretetre méltó Miloš Alexander Bazovský festményén, s ezért egészen közel állónak érezzük magunkhoz saját világunkban, amely a mind teljesebb megismerés ellenére is egyre inkább küismerhetetlen. Pedig egyre otthonsabbnak kellene lennie, hiszen csak benne tudunk jól megfelelni eredeti emberi rendeltetésünknek.

Felhasznált irodalom

- Ady Endre összes versei. I–II.* A szöveget gondozta és a jegyzeteket összeállította Láng József és Schweitzer Pál. Javított szövegű kiadás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1989.
- Ady Endre: *Poéta és publikum. Publicisztikai gyűjtemény.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1967.
- Alscher, Ludger et al. (hrsg.): *Lexikon der Kunst. Architektur. Bildende Kunst. Angewandte Kunst. Industrieformgestaltung. Kunsttheorie.* Band. I–V. VEB E. A. Seemann Verlag, Leipzig 1968–1878.
- Arab költők.* Válogatta Germánusz Gyula. Magyar Helikon, Budapest 1961.
- Arany János összes költeményei. I–II.* Szerkesztette: Vajda Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1956.
- Áprily Lajos: *Meddig él a csend?* Válogatott versek. Válogatta és az előszót írta Sőni Pál. Romániai Magyar Írók. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1973.
- Balassa Imre – Gaál György Sándor: *Operák könyve.* Zeneműkiadó, Budapest 1975.
- Balázs Géza – Voigt Vilmos: A folklóralkotások elemzése (recenzió). In: Petőfi S. János – Békési Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan. 2. A magyar szöveg-tani kutatás irodalmából (Első rész).* Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis series linguistica, litteraria et aestetica. JGYTF Kiadó, Szeged 1991, 157–161.
- Balázs Lajos: A nyugtalan lelkiismeret balladája. In: *Korunk*, (1999/5), 79–88.
- Balogh Edgár (szerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon.* I. kötet. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1981.
- Bernáth István: Utószó. In: G. Beke Margit: *Északi istenek.* Történetek az Eddából. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest 1973, 117–123.
- Bornemisza Péter: Az ördögi, testi, világi és haláli kisirtetekről. In: Nemeskürty István (szerk.): *Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1980, 981–1135.
- Brüder Grimm: *Deutsche Sagen.* Verlag Rütten & Loening, Berlin 1983.
- Bunyan, John: *A zarándok útja.* Koinónia Kiadó, Kolozsvár 2005.
- Coenen, Loenen et al. (Hrsg.): *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament. I–II.* Theologischer Verlag R. Brockhaus, Wuppertal 1986.

- Cserháti József–Fábián A. (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*. Szent István Társulat, Budapest 1975.
- Der Babylonische Talmud*. Ausgewählt, übersetzt und erklärt von Reinhold Mayer. Wilhelm Goldmann Verlag, München 1963.
- Diwald, Helmut: *Luther. Eine Biografie*. Gustav Lübbe Verlag, Bergisch Gladbach 1982.
- Dobrovits Aladár: Az egyiptomi elbeszélő irodalom fejlődése. In: *A paraszt panaszai. Óegyiptomi novellák*. Ford. Kákosy László, Dobrovits Aladár. Magyar Helikon, Budapest 1963, 113–136.
- Doerne, M.: *Er kommt auch noch heute*. Homiletische Auslegung der alten Evangelien. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1961.
- Douglas, James Dixon (ed.): *The New Bible Dictionary*. Eerdmans, Grand Rapids, Mich. 1965.
- Dsida Jenő: *Műfordítások*. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest 1969.
- Faragó József: *Kucsi Minya havasi mesemondó*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1969.
- Ebeling, Gerhard: *Dogmatik des christlichen Glaubens. I–III*. Mohr (Siebeck), Tübingen 1979.
- Erdélyi csillagok. Romániai magyar írók antológiája*. Vál. és utószó Czine Mihály. Budapest 1988.
- Fahlbusch, Erwin (Hrsg.): *Taschenlexikon Religion und Theologie. I–IV*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1971.
- Galling, Kurt (Hrsg.): *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Band. I–VII. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1957–1965.
- Gaál György Sándor: *Új operakalauz. I–II*. Zeneműkiadó. Budapest 1978.
- Gáll Ernő: *Az erkölcs dilemmái*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1981.
- Gáll Ernő: *Tegnapi és mai önismeret. Esszék, tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1975.
- Ghișe, D.: *Existențialismul francez și problemele eticii*. Editura Dacia, Cluj–Napoca 1970.
- Haag, Herbert (Hrsg.): *Bibellesikon*. St. Benno Verlag, Leipzig 1969.
- Halász Előd: *A német irodalom története*. Szerkesztette Detre Józsefné. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1987.
- Heltai Hugó: A székely Edward. In: *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok*, 1975, 151–165. és 267–270.
- Hauck, D. Albert (Hrsg.): *Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*. Band. I–XXIV. 3. Auflage. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig 1896–1913.
- Herodotos történeti könyvei görögül és magyarul*. Első kötet, I–III. könyv. Görög és latin remekírók. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Geréb József. Magyar Tudományos Akadémiának Classica Philologiai Bizottsága, Budapest 1892, 379.: III, 67–79.
- Horváth István: *Jézus Krisztus tegnap és ma és mindörökké ugyanaaz*. Nagyvárad Református Egyházkerület, Nagyvárad 1957.
- Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Ford. Bonyhai Gábor. Gondolat Kiadó, Budapest 1984.
- Göllner, Carl: *Im Krieslauf des Jahres*. Kriterion Verlag, Bukarest 1987.
- Herzfeld, Friedrich (Hrsg.): *Ullstein Lexikon der Musik*. Ullstein, Frankfurt am Mein–Berlin–Wien 1976.
- Huizinga, J.: *A középkor alkonya*. Ford. Szerb Antal. Athenaeum Kiadó, Budapest [1938].
- Illyés Gyula: *Kháron ladikján vagy az öregedés tünetei. Esszé-regény*. Első kiadás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1969.

- Imre Lajos: Református énekeskönyvünk (folytatás). In: *Református Szemle*, 72. (1979/2), 110–116.
- Jenni, Erns – Westermann, Claus: *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament. I–II.* Christian Kaiser Verlag, München – Theologischer Verlag, Zürich 1971, II.
- Karner Károly: A zsidókérdés. In: uő: *Evangelium, magyarság. A „Keresztyén Igazság”* kiadása, Győr 1942, 25–33.
- Kányádi Sándor: *Vannak vidékek.* Dacia Könyvkiadó, Bukarest 1992.
- Kákonyi Péter: *Az Abasvérs királyról és az istenfélő Heszter királyné asszonyról való história 1544-ben Hercegszöllösön szerzett verse a Hoffgreff-énekeskönyvben.* Kolozsvárt 1554–1555. Tarnóc Márton kísérő tanulmányával. Faksimile kiadás. Budapest 1966.
- Käsemann, Ernst: *Exegetische Versuche und Besinnungen. I–II.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1970.
- Képes Géza: Utószó. In: Karig Sára (szerk.): *Kalevipoeg. Észet nemzeti eposz.* Ford. Bán Aladár. Európa Könyvkiadó. Budapest 1960, 305–324.
- Király István – Szerdahelyi István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon. I–XIX.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1970–1996.
- Kotarev, Sz. A. – Gjakonov, M. A. – Ivanov, V. V. – Braginszkij, I. Sz. (szerk.): *Mitológiai Enciklopédia. I–II.* Ford. Bárány György, Birtalan Ágnes, Bojtár Anna. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1988.
- Krúdy Gyula: *Pesti levelek.* Válogatta és szerkesztette Tóth Lajos és Udvarhelyi Dénes. Magvető Kiadó, Budapest 1963.
- Kultsár György: *Az baláltra való készülétről rövid tanóság, 1573.* Sajtó alá rendezte Nyíri Sándor. Ráday Gyűjtemény, Budapest 1990.
- Lakatos István (szerk.): *Évezredek eposzai.* A világirodalom gyöngyszemei. Kozmosz Könyvek, Budapest 1970.
- Lapide, Pinchas: *Mit einem Jude die Bibel lesen.* Calwer Verlag, Stuttgart – Kösel Verlag, München 1982.
- Laurentin, René: Bilan du Concile Vatican II: histoire, textes, commentaires. [szemle]. In: *Mérleg*, (1967/2), 161–163.
- Máthé Zsuzsanna: Hankiss Elemér: Az irodalmi mű mint komplex modell. [recenzió] In: Petőfi S. János – Békési Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan. 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész).* Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis series linguistica, litteraria et aetetica. JGYTF Kiadó, Szeged 1991, 183–188.
- Michel, Otto: *Der Brief an die Hebräer. Mit Ergänzungen zum Literaturverzeichnis.* Meyers kritisch-exegetischer Kommentar Über das Neue Testament. 13. Auflage. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1975.
- Miskotte, Kornelis Heiko: *Biblische ABC. Wider das unbiblische Bibellesen.* Aus dem Holländischen übersetzt und herausgegeben von Hinricht Stoesant. Neukirchener Verlag, Neukirchen–Vluyn 1976.
- Moltmann, Jürgen: *A reményesség fényei. Jürgen Moltmann teológiája.* Szerk., vál., ford. és utószó: Szathmáry Sándor. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1989.
- Moltmann, Jürgen: *Theologie der Hoffnung. Untersuchungen zur Begründung und zu den Konsequenzen einer christlichen Eschatologie.* Chr. Kaiser Verlag, München 1964.
- Móra Ferenc: Legendák temetője. In: uő: *Beszélgés a ferdetoronnyal. Túl a palánkon.* Szerk. Vészits Ferencné. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1983, 367–374.
- Németh László: Mi a ponyva? In: uő: *Kiadatlan tanulmányok. I–II.* Magvető Könyvkiadó, Budapest 1968, I., 690–696.

- Olosz Katalin: A Kemény Zsigmond Társaság pályázata és a Kolumbán-gyűjtemény. In: Kolumbán István: *A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1972, 5–44.
- Rad, Gerhard von: *Das erste Buch Mose (Genesis)*. Das Alte Testament Deutsch, Teilband 2/4. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1964.
- Református egyházi énekeskönyv a Kolozsvári Református Egyházkerület használatára*. Kizárólagosan kötelező használatra megállapított kiadás. Cluj–Napoca 1976.
- Román József: *Zeusz*. Szerk. Szamosi Ivánné. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1966.
- Rouault, G.: *Der Ewige Jude (1934)*. In: Fromhold, Erhard (Hrsg.): *Kunst im Widerstand. Malerei, Graphik, Plastik 1922 bis 1945*. VEB Verlag der Kunst, Dresden 1968, 361. kép.
- Singer, Isaac Bashevis: *A Sátán Gorajban. A rabszolga*. Ford. Valkóné Békés Ágnes. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1982.
- Stemberger, Günter: *Geschichte der jüdischen Literatur. Eine Einführung*. Verlag Beck, München 1977.
- Szabó György: *Európai mítoszok és mondák. Mitológiai kislexikon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1977.
- Szemlér Ferenc: *Harc szélmalomokkal*. Eminescu Könyvkiadó, Bukarest 1979.
- Szenczi Molnár Albert: *Psalterium Ungaricum, 1607. Szent Dávidnak zsolnári*. A szöveget gondozta Molnár Szabolcs. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1996.
- Szőcs István: *Sebelysárbajó. Művelődéstörténeti tanulmányvázlat*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1979.
- Tavaszy Sándor: *A szenvedés titka*. Ifjú Erdély, Kolozsvár 1947.
- Tánczos Vilmos: Az archetipikus kép mint szakrális üzenet. In: *Székegyföld*, (1998/5), 111–125. és (1998/6), 146–156.
- Vályi Nagy Ervin: *Nyugati teológiai irányzatok századunkban*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1984.
- Vianu, Tudor: Antikvitás és reneszánsz. Ford. Halász Anna. In: Vianu, Tudor: *Korok, írók, művek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1983, 5–52.
- Watson, Francis: *Medici Katalin élete és kora*. Ford. Guthi Erzsébet. Kentaur könyvek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1987.
- Westermann, Claus (Hrsg.): *Theologie – VI x 12 Hauptbegriffe*. Kreuz Verlag, Stuttgart–Berlin 1967.
- Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. javított és bővített kiadás. Szerkesztette dr. Ladányi Sándor. A Magyarországi Református Egyházi Zsinat Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1977.

* * *

Die alte, jämmerliche, oder zum Spott preisgegebene Gestalt des ewigen Wanderers Ahasver aus der Legende erscheint lebenswürdig auf dem Gemälde von Miloš Alexander Bazovský. Deswegen finden wir sie uns, in unserer eigenen Welt ganz nahestehend, die für uns trotz aller Analyse immer unerkennbarer wird. Doch dürfte sie immer heimischer sein, denn wir können nur in dieser Gestalt unserer menschlichen Bestimmung, Userem ursprünglichen menschlichen Schicksal wirklich entsprechen.

Keywords: Miloš Alexander Bazovský, Ahasver, der ewige Wanderer.